ANαliZA

časopis za kritično misel

Letnik 1, številka 1, junij 1997 · ISSN 1408-2969

RAZPRAVE

Božidar Kante

Metafora

Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru

Citiranje: Božidar Kante, »Metafora«, *Analiza: časopis za kritično misel* 1, št. 1 (1997): 24–37.

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna (CC BY 4.0), https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sl.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

Elektronska različica je bila leta 2026 rekonstruirana iz izvirnih stavnih datotek in preverjena s tiskano izdajo. Številke strani ustrezajo tiskani izdaji; prelomi strani znotraj prispevka se lahko nekoliko razlikujejo.

Božidar Kante
Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru

METAFORA

Članek sestavljata dva dela. V prvem delu analiziramo dve izbrani slovarski definiciji metafore in ugotavljamo, da obe omenjata pojem podobnosti kot tisti pojem, ki - med drugim - omogoča metaforo. V nadaljevanju članka predstavimo, kako se deli področje podobnosti (analogija, metafora, čista podobnost itn.), hkrati pa pokažemo, da sta si dve stvari lahko podobni glede na lastnosti in glede na relacije (model D. Gentnerjeve). Drugi del se ukvarja z grobo razvrstitvijo različnih teorij metafore in z izpeljavo njihovih temeljnih trditev. Pri tem teorije grobo razvrstimo v tri razrede: literarni, figurativni in dualistični.
Ključne besede: filozofija jezika, metafora, analogija, podobnost, dobesedni pomen.

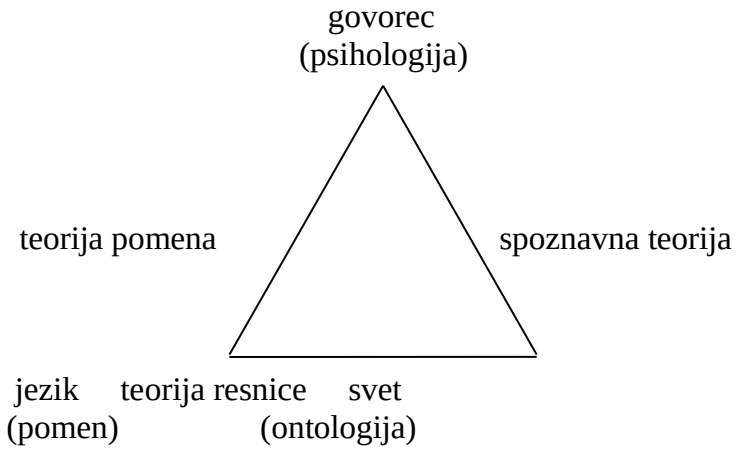
> "Ko *jaz* uporabim besedo," je v nekoliko posmehljivem tonu rekel Humpty-Dumpty[1], "pomeni ravno tisto, za kar sem se odločil, da bo pomenila - nič več in nič manj."
>
> "Vprašanje je," je rekla Alica, "ali *lahko* storiš, da besede pomenijo toliko različnih stvari."
>
> Lewis Carroll, *Through the Looking-Glass*

Pričujoči članek je sestavljen iz dveh delov. V uvodnem delu bomo poskušali priti do neke splošno sprejemljive definicije metafore in jo umestiti v širši filozofski okvir, še posebej v okvir filozofije jezika in filozofije duha. Glavni cilj drugega dela članka pa je opis, analiza in primerjava temeljnih teoretskih stališč, ki zadevajo metaforo.

Definicija metafore in pojem podobnosti

[1]Humpty-Dumpty je lik iz otroških pesmi, ki ima jajčasto obliko. Ko je padel z zidu, se je razletel na nešteto koščkov. Preneseni pomen izraza Humpty-Dumpty je, da stvari, ki je bila enkrat pokvarjena, ne moremo več popraviti oziroma spraviti v red, tako da bi lahko spet normalno delovala. Na primer, če se nam razbije vaza, je ne moremo več uspešno rekonstruirati iz njenih koščkov. To drži še posebno v primeru, če je bila draga ali če nam je drag spomin. Sicer je Humpty-Dumpty, kot vidite, tudi eden izmed junakov v *Through the Looking-Glass* Lewisa Carrolla.

Jezik je sredstvo, ki služi sporazumevanju med ljudmi, prenašanju vsakovrstnih, tako bistvenih kot nebistvenih, informacij. Z uporabo jezika se postavljamo v različne odnose do sveta in do samega sebe kot neodtujljivega dela tega sveta. Brž ko začnemo govoriti o jeziku, smo umeščeni v trikotnik, katerega vrhovi predstavljajo trojico govorec-jezik-svet:

Za nas bo zanimiva predvsem stranica, ki povezuje jezik in svet, in - malo manj - stranica, ki predstavlja povezavo med govorcem in jezikom (ali z drugimi besedami, med psihologijo in pomenom).

Odnos jezik-svet

Osrednje vprašanje tega odnosa se glasi: Kako nam jezik sploh omogoča govoriti o svetu oziroma realnosti? Kako lahko govorimo o mizi, obstajajoči v svetu, z izrazom “miza”? Nekateri menijo, da je že ta temeljni odnos med svetom in jezikom metaforičen: realna miza je “miza” (*a* je *b*). To je zelo močna trditev o naravi in funkciji našega jezika. V ozadju te trditve je domneva, da je naš jezik *že od samega začetka* metaforičen. Metaforičen značaj našega jezika je torej razviden že iz samega dejstva, da besede *niso* stvari, na katere se nanašajo. Jezika torej ne moremo enačiti z našim izkustvom sveta, jezik lahko naše izkustvo zgolj predstavlja, reprezentira. Na primer, zemljevida Slovenije ne smemo enačiti z realnim ozemljem Slovenije (razen če ne bi bil tako velik in tako reliefen kot Slovenija, pa še v tem primeru bi nemara lahko govorili zgolj o kopiji Slovenije), zemljevid zgolj predstavlja, reprezentira Slovenijo. Nekoliko šibkejša teza o značaju jezika bi metaforičnost razumela kot avtonomno funkcijo njegovega zgodovinskega razvoja: metaforična sestavina jezika je posledica tega, da se jezik v svojem zgodovinskem razvoju rutinsko prilagaja vse širšim in širšim segmentom človekovega izkustva. Jezik je postavljen pred nalogo, da dojame nove predmete in ideje, tako da zanje uporabi besede iz že znane zakladnice. Tako pojmovanje metaforičnosti poudarja predvsem preučevanje jezikovne spremembe kot tistega dejstva, iz katerega bo mogoče razbrati zgodovino širjenja nekega izraza na nova področja človekovega

izkustva. Zdravilo, ki bi odpomoglo taki "genetski" metaforičnosti jezika, je predlagal J. Swift v *Guliverjevih potovanjih*, kjer opisuje jezikovno šolo iz Lagada. Ta si je prizadevala, da bi namesto jezika v komunikaciji uporabljali same stvari. Profesorje iz Lagada si zamišlja kot krošnjarje, ki nosijo predmete "pogovora" v svojih nahrbtnikih in jih kažejo drug drugemu, namesto da bi se pogovarjali. Eno od vprašanj, ki bi jih lahko zastavili uporabnikom takega "jezika stvari", je, kako izpeljati "pogovor" o neeksistentnih stvareh (Pegazu, zlati gori itn.). "Stvarni jezik" Swiftovih profesorjev je jezik zaznavanja; predmet "pogovora" so lahko samo eksistirajoče stvari. Ena izmed ključnih lastnosti našega jezika pa je ravno to, da nam naš jezik omogoča govoriti tudi o stvareh in pojavih, ki trenutno niso prisotni ali pa sploh ne eksistirajo, ali pa je njihova eksistenca posebne vrste eksistenca (primer Sherlocka Holmsa, fikcijskega junaka). Nemara je ravna ta lastnost našega jezika, da lahko govorimo tudi o stvareh, ki ne obstajajo, nekatere napeljala k misli, da je naš jezik že od samega začetka metaforičen.

Definicija metafore

Če pogledamo v *SSJK*, bomo pod geslom "metafora" naleteli na naslednjo opredelitev: "Besedna figura, za katero je značilno poimenovanje določenega pojava z izrazom, ki označuje v navadni rabi kak drug podoben pojav." Za primerjavo poglejmo še v *Webster's Third New International Dictionary* iz leta 1976: "Govorna figura, v kateri je beseda ali besedna zveza, ki denotira eno vrsto objekta ali dejanja, uporabljena namesto druge, da bi sugerirala podobnost ali analogijo med njima." Definicije so vselej znane po tem, da v zgoščeni obliki povejo čim več o predmetu, ki ga poskušajo opredeliti. Definicija iz *SSKJ* ima opraviti bolj s pomenom ("poimenovanje stvari", "označuje"), hkrati pa uvede besedno zvezo "navadna raba" in pri tem misli, tako je vsaj videti, na ustreznejši pojem "dobesedne rabe". Definicija tako, žal, ne izpostavi temeljne razlike med *dobesednim* in *metaforičnim*, temveč se sklicuje na nejasen pojem "navadne rabe". Iz definicije je nadalje tudi razbrati, da pisec zagovarja točno določeno teorijo pomena, to je, da je pomen besede v njeni rabi. Tudi ta definicija se sklicuje na pojem podobnosti kot tisti pojem, ki sploh omogoča metaforično rabo besed. Tudi za definicijo iz Webstrovega slovarja ne bi mogli reči, da je objektivna oziroma nepristranska. Zlasti bije v oči besedna zveza "beseda, ... uporabljena namesto druge", ki nedvoumno kaže na to, da je bil pisec gesla naklonjen substitucijski teoriji metafore. Med substitucijske teorije metafore prištevamo vse teorije, ki trdijo, da metaforični izraz uporabljamo namesto ustreznega dobesednega izraza. Po tej teoriji je metaforični izraz mogoče v celoti nadomestiti z njegovim ustreznim dobesednim dvojnikom. Metafora potemtakem vključuje *substitucijo (nadomeščanje)* pravega izraza z nepravim. Ta definicija, kot bomo videli kasneje, nekoliko spominja na Aristotelovo, namreč, da v metafori damo stvari ime, ki pravzaprav pripada nečemu drugemu.

Podobnost

Iz obeh zgornjih definicij metafore bije v oči, da obe uporabita pojem podobnosti. Pogrošna resnica je, da je vsaka stvar podobna vsaki drugi stvari, hkrati pa od nje

tudi različna. V čem in kako je podobna ali različna od druge stvari, je odvisno od meril. Če se pogovarjam z nekom in mi le-ta reče, da sem podoben očetu, mu bom (če pri tem odmislim dejstvo, da sva si fizično podobna, torej da imava, recimo, podobna obraza) takoj zastavil vprašanje "v čem sva si podobna?" oziroma "glede na kaj sva si podobna?". Od sogovorca bom skratka poskušal izvedeti, katera je tista lastnost oziroma razsežnost, glede na katero sva si podobna z očetom. Iz omenjenega primera je nemara tudi razvidno, da obstaja več vrst podobnosti, kar je tudi večinsko stališče med preučevalci podobnosti. Potemtakem neke idealizirane, "čiste" podobnosti ni. Med strokovnjaki je zelo razširjeno razlikovanje med *površinsko* in *globinsko* podobnostjo. Tako bi lahko rekli, če spet uporabimo zgornji primer, da sva si z očetom površinsko podobna, če imava že navidez podobna obraza. Nekateri razlagajo površinsko podobnost v smislu, da lahko o površinskih podobnostih razmišljamo kot o podobnostih, ki temeljijo na zlahka in takoj dostopnih sestavinah oziroma lastnostih pojmov. To so tiste lastnosti, ki bi jih ljudje omenili, če bi jih zaprosili, da naj naštejejo, katere lastnosti povezujejo s pojmom nekega predmeta. Nasprotno, globinska podobnost je podobnost glede na osrednjše oziroma jedrne lastnosti pojmov. To je esencialistično stališče; esencialistično zato, ker razločuje med bistvenimi (esencialnimi) in prigodnimi (akcidentalnimi) lastnostmi nekega pojma oziroma predmeta. Bistvene lastnosti predmeta so tiste lastnosti, ki so določujoče za to, da je predmet ravno takšen, kakršen je, in ne drugačen. Ob takem stališču se seveda takoj zastavi vprašanje, v kakšnem medsebojnem odnosu so te lastnosti. Vsekakor gre za nekakšne vrste vzročni odnos (bistvene lastnosti "povzročajo" akcidentalne lastnosti). Na primer, moja genska struktura "povzroči", da imam podoben obraz kot oče. Seveda mora biti ta "vzročen" odnos med jedrnimi in površinskimi lastnostmi tak, da jedrne oziroma bistvene lastnosti omejuje površinske, včasih pa so tudi njihov "vzrok". Skratka, moje bistvene lastnosti ne morejo oziroma ne smejo "povzročiti" katerekoli površinske lastnosti. Na primer, moje bistvene lastnosti ne morejo "povzročiti" tega, da je Nenad Miščević postal predsednik Evropskega društva za analitično filozofijo. Ali, da bom razumljiv Slovencem, bistvene lastnosti Cirila Pucka niso povzročile tega, da je bil Janez Drnovšek izvoljen za predsednika slovenske vlade. Temu bi se kajpada dalo ugovarjati. Lahko bi našli filozofe, kot je Willard Van Orman Quine, katerih specialiteta je mehčanje meja med prej sicer ostro ločenimi pojmi, ki bi preprosto rekli, da ne moremo potegniti ostre in splošno veljavne ločnice med bistvenimi in nebistvenimi lastnostmi. (Ti bi potem dokazovali, da je Drnovškova izvolitev za predsednika vlade posledica ene izmed bistvenih Puckovih lastnosti.) Te lastnosti naj bi bile odvisne od našega interesa.

Derdre Gentner utemeljuje uvedbo različnih vrst podobnosti na razločevanju med predmetnimi lastnostmi in relacijami. Predmetni atributi oziroma lastnosti so enomestni predikati, ki so značilni za preproste opise predmetov (primer takega enomestnega predikata: Miza je zelena). Relacije označujemo z dvo- ali večmestnimi predikati (primer: Miza je levo od računalnika). Površinska podobnost po njenem mnenju temelji na skupnih predmetnih predikatih, medtem ko je strukturna (globinska) podobnost podobnost na ravni relacijske strukture. Za teorijo Gentnerjeve je še bistven pojem *strukturne preslikave*: osrednja ideja v strukturni preslikavi je,

da gre v analogiji[2] za preslikavo vednosti iz enega področja (baze) na drugo (cilj). Tako sistem relacij, ki veljajo za bazne predmete (baza je področje, ki nam je znano), velja tudi za ciljne predmete. Pri interpretaciji analogije poskušamo predmete iz znanega področja (baze) postaviti v odnos korespondence ena-proti-ena do predmetov v ciljnem (neznanem področju). Predmeti so postavljeni v korespondenčni odnos zaradi njihove vloge v relacijski strukturi; torej ni nujno, da med baznimi in ustreznimi ciljnimi predmeti obstaja kakršnakoli podobnost. Primer: "Veliko idej bolje uspeva v duhu nekoga drugega kot v duhu tistega, kjer so vzniknile." Učinek analogije ni toliko v prinašanju nove vednosti kot v tem, da osredinja pozornost na določene dele že obstajajoče vednosti.

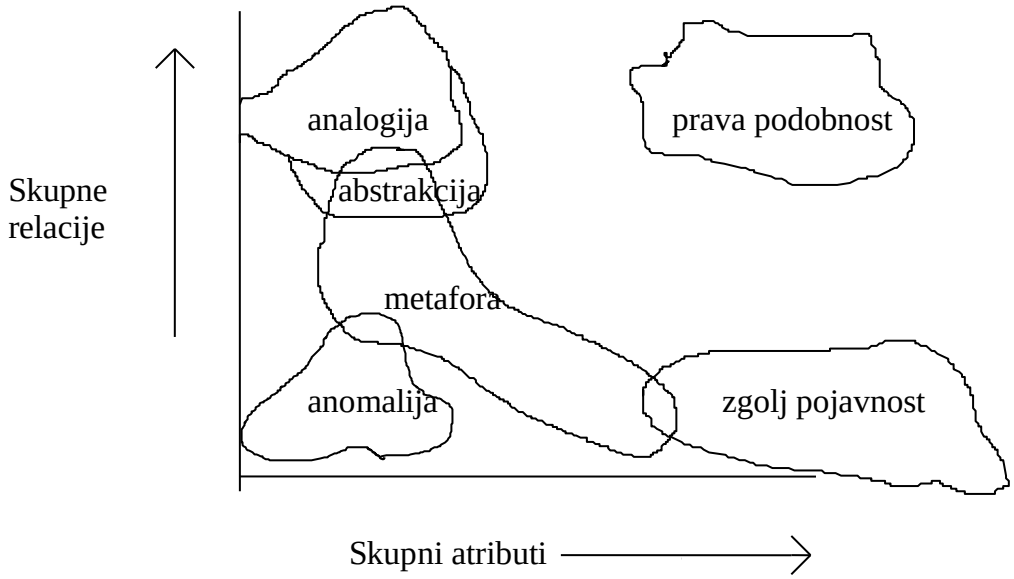
Za lažje razumevanje vrst podobnosti in zgradbe prostora podobnosti si bomo pomagali z nekoliko prirejeno tablico in digramom.

Tablica - vrste področnih primerjav

	Št. atributov	Št. relacij	Primer
Prava, čista podobnost	Veliko	Veliko	Mleko je kot olje.
Analogija	Malo	Veliko	Toplota je kot voda.
Abstrakcija	Malo	Veliko	Toplotni tok je spremenljivka prehoda.
Anomalija	Malo	Malo	Vino je kot sončni sistem.
Zgolj pojavnost	Veliko	Malo	Površina usnja se lesketa kot olje.
Metafora	Od malo do veliko	Od malo do veliko	Julija je sonce.

[2]V jezikoslovju pomeni analogija naliko, naličnost, to je pojav, da se novi izrazi oblikovno naslanjajo na starejše vzorce. V logiki naj bi analogija po Verbinčevem *Slovarju tujk* pomenila način sklepanja po podobnosti: če se dva pojava ujemata v določenih odnosih ali znakih, se verjetno ujemata tudi v drugih, še neznanih odnosih. Aristotel je analogijo opredelil takole: "Analogija je namreč enakost razmerij in obsega vsaj štiri člene" (*Nikomahova etika*, Slovenska matica, Ljubljana 1994, str. 161). Primer take analogije: Dioniz : čaša = Ares : ščit; Dioniz je v podobnem odnosu do čaše, kakor je Ares do ščita.

Diagram[3]

Puščice v omenjenem diagramu pomenijo naraščanje števila skupnih lastnosti (atributov) oziroma skupnih odnosov (relacij). Nemara še pojasnilo k primeru abstrakcije, kjer smo uporabili besedno zvezo *spremenljivka prehoda*. S tem smo hoteli povedati, da ta abstrakcija izraža isto relacijsko strukturo, kakršno sporoča analogija: da si toploto (spremenljivko prehoda) lahko zamišljamo kot tok (prehod) med potencialno razliko v temperaturi.

Kot je razvidno iz tabele in diagrama, sta si v nasprotju anomalija in prava podobnost ter analogija (abstrakcija) in zgolj pojavnost (videz). Tabela in diagram veliko povesta o metafori. Metafora se delno prekriva z anomalijo (majhno število tako skupnih lastnosti kot skupnih relacij), zgolj videzom (veliko število skupnih lastnosti, skoraj nič skupnih relacij) in analogijo (abstrakcijo) (veliko število skupnih relacij, malo skupnih lastnosti), hkrati pa tvori še samosvoje avtonomno področje. Metafora je lahko tudi kombinacija raznih vrst podobnosti, na primer: "Glas tvojih oči je globlji kot vse vrtnice."

Drugo vprašanje, ki zadeva podobnost, je, kakšen ontološki status ji pripisujemo. Je podobnost neka realna bitnost, ki obstaja v svetu na enak način, kakor obstajata predmeta, med katerima velja odnos podobnosti, in jo zato lahko ravno tako zaznam kot predmeta, ali pa je nemara zgolj tvorba našega uma, ki jo projeciramo v svet in ima podoben ontološki status, kakor, na primer, barva? Morda pa obstaja

[3]Tabela in digram sta prirejena po članku Derdre Gentner, "The mechanism of analogical learning", v Stella Vosniadou in Andrew Ortony (ur.), *Similarity and Analogical Reasoning*, Cambridge University Press, Cambridge 1989.

neka vzajemna odvisnost med pojmovnimi strukturami in zaznano podobnostjo? Odgovori na zgoraj zastavljena vprašanja bi zahtevali posebno razpravo.

Teorije metafore

Pravi problem metafore ni toliko v tem, da odgovorimo na vprašanje: "Kaj je metafora?", temveč bolj v tem, da odgovorimo na vprašanje: "Kaj je dobesedni pomen?" Domala vse teorije metafore je mogoče klasificirati glede na eno samo diagnostično vprašanje: Kakšna je, če kaj takega sploh obstaja, narava dobesednega pomena in v kakšnem odnosu je dobesedni pomen do figurativnega (metaforičnega) pomena? To vprašanje izpoveduje temeljno prepričanje klasične jezikovne ortodoksije (pravovernosti): ni metaforičnega brez dobesednega. Glede na to, kako se neka teorija metafore loteva tega temeljnega vprašanja, se potem zastavljajo še dodatna vprašanja. Eno od teh osrednjih vprašanj je, kako pomembna je metafora za jezik? Ali je metafora nujna za jezikovni izraz? Nadalje, ali metafora kaj prispeva k širjenju našega spoznanja, in če je odgovor pritrdilen, kako prispeva k temu širjenju? Drugače povedano, ali je metafora nujna za misel?

Pri klasifikaciji raznih teorij metafore bi si lahko pomagali z naslednjo delitvijo: literarni monizem (obstaja zgolj dobesedni pomen), dualizem (priznava obstajanje metaforičnega pomena, vendar je dobesedni pomen nujno izhodišče za eksistenco metaforičnega pomena), figurativni (metaforični) monizem (metaforičnost je bistvena lastnost jezika, ki je notranja, lastna naravi samega jezika).

Oglejmo si zdaj pobliže in natančneje posamezne člene te delitve, kakšna je podrobnejša zgradba teh stališč, torej kaj ta stališča izrecno (eksplicitno) trdijo in kakšne so implicitne (neizrecne) posledice teh trditev. Hkrati bomo tudi poizkusili najti, kjer je to mogoče, konkretne, poimenske predstavnike, ne le te grobe tročlene delitve, temveč tudi predstavnike niansiranih stališč znotraj enega in istega člena. Domnevamo torej, da predstavniki, uvrščeni v en in isti razred, na primer v razred dualistov, delijo neke osnovne značilnosti tega razreda, v podrobnostih, niansah pa se razlikujejo tako, da te podrobnosti oziroma nianse nikoli ne ogrožajo in ne morejo ogrožati pripadnosti temu razredu.

Literaristi

Tako imenujem privržence, ki zagovarjajo stališče, da eksistira samo in samo dobesedni pomen. Stališče literaristov lahko razbijemo na več podtez:

- *Metafora ima retorično funkcijo.* Po tej podtezi je metafora retorična smetana na torti jezika, izrazno sredstvo, ki dodaja barvitost in čustveno napetost našemu pisanju in govoru, medtem ko zgolj podpira natančno izražanje. Metafora sicer lahko uporablja nove besedne zveze in kombinacije, lahko napeljuje bralca k novim vpogledom v določeno področje, vendar pa je navzlic temu drugorazredno jezikovno sredstvo. Informativne metafore lahko spremenijo našo prigodno, naključno vednost o nekem posameznem pojmu (na primer, oglasna deska je grda), vendar ne morejo bistveno spremeniti tega, kako strukturiramo pojme (na primer, argumentacija je vojna), in tako strukturirati novo izkustvo. Nekatere Aristotelove trditve o metafori nam nudijo razlog, da je tudi Aristotel

včasih razmišljal o metafori v okviru retorične funkcije. Retorična funkcija metafore skriva v sebi drugo podtezo literaristov.

- *Obrobnost metafore; metafora je pojav, ki ga je mogoče spoznavno reducirati*. Ta podteza poskuša povedati, da nam metafora ne nudi nobene bistvene ali nenadomestljive spoznavne razsežnosti. Dejanji interpretacije metafore in tvorjenje metafore nista osrednji dejanji jezika in spoznavanja. Obrobna teorija metafore opisuje, kako je mogoče metaforično izjavo učinkovito razstaviti, da bi dosegli dobesedno interpretacijo, ki jo metaforična izjava vsebuje. Ta podteza izraža nekakšno vrsto substitucijske teorije, v kolikor trdi, da je interpretacija metafore proces, v katerem metaforično trditev nadomestimo z njenim dobesednim dvojnikom, še preden pride do pravega, resničnega dojetja metafore. Med substitucijske teorije prištevamo vsako teorijo, ki trdi, da je metaforični izraz uporabljen namesto ekvivalentnega, enakovrednega dobesednega izraza. Metaforični izraz je tako mogoče vselej in popolnoma nadomestiti (substituirati) z dobesednim ustreznikom oziroma dvojnikom. Metafora vključuje *nadomeščanje (substitucijo)* neprave, neustrezne besede s pravo, ustrezno besedo. Spoznavna vsebina metafore je preprosto v njenem *dobesednem* ustrezniku oziroma dvojniku. Z metaforo na nenavaden, devianten, posreden način povemo tisto, kar bi lahko ravno tako povedali dobesedno. Toda kakšen smisel ima vse to pretvarjanje? Odgovor je, da je metafora nekakšne vrste uganka, ki jo govorec zastavlja poslušalcu. Metafora nekako poživi pogovor, preobleče star, izrabljen govor v nove obleke: "Spet, bralca vidimo kot tistega, ki uživa pri reševanju problemov - ali ki je očaran od avtorjeve zmožnosti, da napol prikriva, napol razkriva svoj pomen. Ali pa so metafore šok 'sprejemljivega presenečenja' itn. Zdi se, da je načelo, ki je za temi 'pojasnitvami', naslednje: Ko ste v dvomu o nekaterih posebnostih jezika, pripišite njihovo eksistenco užitku, ki ga dajejo bralcu. To je načelo, ki ima dobro stran v tem, da deluje dobro ob pomanjkanju kakršnekoli evidence."[4] Med zagovornike te podteze bi lahko delno šteli Maxa Blacka in Aristotela.

- *Trditev o kanoničnem pomenu*. Kanoničen pomen je pristen, neponarejen pomen. Gre za redukcionistično tezo, ki trdi, da obstaja simbolna in atomistična raven mentalne (duševne) reprezentacije (predstave), v katero je mogoče zapisati vse možne govorčeve pomene. Ta raven predstave, tako trdijo literaristi, je v bistvu dobesedna, mora biti dobesedna, saj je to zlato merilo, glede na katerega vrednotimo vse pomene. Atomske prvine kanoničnega pomena so nadomestki za ustrezne zunanje pomene (na primer, *fizični prenos*[5] je sistemski (recimo, da je to človek) notranji nadomestek za dejanje fizičnega prenosa v zunanjem svetu). Če bi na tej ravni dovolili metaforo, potem bi izničili in izpraznili povezavo z zunanjim pomenom. Če bi torej dopustili, da bi mi lahko *fizično prenašali* nesnovno bitnost, potem bi se utegnilo zgoditi, da se pomen *fizičnega prenosa* nič več ne nanaša na fizični prenos. Torej moramo biti prepričani, da je *fizični prenos* istoveten z fizičnim prenosom (v realnosti). To so trditve tako imenovanega "jezika misli" [*language of thought*]. Jerry Fodor, avtor

[4] Max Black, *Models and Metaphors*, Cornell University Press, Ithaca 1962, str. 34.

[5] Besedno zvezo pišemo v kurzivi zato, da bi opozorili, da gre za duševno predstavo v našem duhu.

hipoteze o jeziku misli, meni, da je notranji (človekov) sistem predstav podoben "strojnemu jeziku" v računalniku. Primer: v določenem trenutku sem kot vhodno informacijo računalniku zapisal številko 9. Kmalu po tem se bo na zaslonu pojavil odgovor. Ta bo vseboval neko potezo, ki je sama funkcija prvotnega vhoda: na primer 18, če je bilo naslednje navodilo računalniku "množi z dva". Kar je prezentno zavesti, je podobno računalnikovemu zaslonu. Postopki, za katere gre, potekajo v drugačnem mediju, v notranjosti. Ta medij pa mora biti dovolj bogat in strukturiran, da bi bil zmožen "predstaviti" kakršenkoli podatek in navodila, v skladu, s katerimi deluje računalnik.

- *Načelo izrazljivosti*. Načelo izrazljivosti "expressibility" je le posledica hipoteze oziroma trditve o kanoničnem pomenu. Načelo izrazljivosti trdi, da ima naravni jezik tako bogato in močno dobesedno podlago, da le-ta zadostuje za to, da lahko dobesedno izrazimo vsak možen govorčev pomen. Ali povedano drugače, vsak pomen, ki ga je mogoče izraziti v duševni predstavi (jeziku misli), je mogoče izraziti v naravnem jeziku. Torej se nam ni treba sklicevati na trope, kakršna je metafora, da bi izrazili določene pomene, čeravno utegne biti tako sklicevanje primerno zaradi retoričnih razlogov. Tako stališče z vsem srcem zagovarja John Searle.

- *Trditev o neresničnosti metafore*. Govorec priznava, da se dobesedni pomen njegove metafore razlikuje od njegovega intendiranega pomena. Intendirani pomen je menjeni pomen (ne samo pri metafori). Na primer, če rečem: "Tukaj je vroče" v nekem zaprtem prostoru, potem je dobesedni stavčni pomen, da "je tukaj vroče", intendirani (menjeni) govorčev pomen pa nemara, da je treba odpreti okna. Hkrati tudi poslušalec prepozna, da se intendirani pomen metafore razlikuje od njenega očitnega dobesednega pomena. Govorec, ki uporablja metaforo, tako sodeluje v družbeno dovoljeni laži oziroma pretiravanju. Govorec reče eno stvar, misli pa nekaj drugega. Poslušalec mora pri interpretaciji metafore prepoznati, kdaj govorec opravlja tako jezikovno varanje, in rekonstruirati govorčev intendiran pomen. Glavna imena, ki jih povezujemo s tem stališčem, so John Searle, Paul Grice in Donald Davidson.

- *Trditev o anomalnosti metafore*. Ko v jeziku uporabljamo metaforo, se taka uporaba kaže v kršitvi nekaterih omejitev ali preferenc klasične semantične ortodoksije (pravovernosti). Dobesedno branje metaforične izjave ustvarja anomalno, nenormalno pomensko strukturo. Ta anomalna struktura sproži poseben mehanizem, zadolžen za obdelavo metafore, ki potem prevzame dojemanje in interpretacijo metaforične izjave. Interpretacija metafore ima dvostopenjsko zgradbo: naloga prve stopnje je, da odkrije anomalijo, potem pa sledi "popravilo", pri čemer na drugi stopnji odkrijemo, da vsebino metafore izraža nek alternativni pomen. Logična izpeljava iz trditve o dvostopenjskem procesu je, da bi interpretacija metaforičnih izjav morala terjati več časa za dojetje v primerjavi z dobesednimi izjavami. Precejšnje število empiričnih raziskav govori proti dvostopenjski domnevi, kar daje vedeti, da anomalno gledišče nemara ni kognitivno sprejemljiv model metafore. S tem glediščem ponavadi povezujemo imeni Yoricka Wilksa in Earla MacCormaca.

- *Teza o klasični kategorizaciji*. Metaforo lahko predstavimo in interpretiramo tako, da pri tem uporabimo klasične modele kategorialne organizacije, to je intenzije, ekstenzije in definicije, ki izražajo nujne in zadostne pogoje za članstvo v kategoriji. Ekstenzijo nekega izraza predstavljajo vse stvari, na katere se ta izraz aplicira. Ekstenzija imena je njegova referenca, ekstenzija predikata pa je množica stvari, ki zadovoljuje ta predikat. Na primer, ekstenzija imena Božidar Kante je dejanski individuum Božidar Kante, ekstenzija predikata "rdeč" pa so vse stvari, ki so rdeče. Intenzija nekega izraza je množica lastnosti, imetje katerih stori, da je neka stvar član določenega razreda. Na primer, če imamo izraz "zelene rastlina", potem bo množica lastnosti ("biti zelen" in "biti rastlina") tista, ki bo odločilna za članstvo v razredu zelenih rastlin. Vsaka stvar, ki bo imela te lastnosti, bo član razreda zelenih stvari. Značilni predstavniki klasičnega kategorialnega modela so Aristotel, John Searle, Eileen Cornell Way in Yorick Wilks.
- *Slovar proti enciklopediji*. Slovar je trdnjava dobesednega pomena, saj zadostuje za običajno in pravoverno določitev pomena besed in tudi nudi dovolj semantične (pomenske) informacije za izpeljavo metaforične interpretacije. Metafora je vprašanje slovarske semantike (pomenoslovja), ne pa pojmovne strukture, zato tudi ne potrebujemo enciklopedične vednosti. Metafora deluje na področju analitičnih semantičnih (pomenskih) definicij, ne pa na področju semantičnega spomina, ki je shranjen v enciklopedijah. Slovarji vključujejo definicijska merila, enciklopedije pa veliko povedo o kontingentnih (prigodnih, torej izkustvenih) dejstvih, ki zadevajo rabo in značilne kontekstne položaje pojma. Če, na primer, pogledamo v že enkrat omenjeni SSKJ pod geslo *stol*, bomo naleteli na naslednjo definicijo: "Kos pohištva navadno z naslonjalom, namenjen za sedenje ene osebe." Kot vidimo, definicija stola torej ne omenja tega, da so stoli ponavadi narejeni iz lesa, da imajo skoraj vselej štiri noge, da je naslonjalo včasih usnjeno itn. Vse to sodi med informacije, ki jih pridobimo na podlagi izkustva in prištevamo med enciklopedično vednost. Med privržence takega gledišča bi lahko prišteli A. Ortonyja.

Figuralisti

Tako imenujem tiste, ki zagovarjajo mnenje, da je jezik figurativen (metaforičen). Stališče figuralistov bomo predstavili z naslednjimi podtezami:

- *Trditev o naravnosti metafore*. Metafora je daleč od tega, da bi bila kakršnakoli semantična anomalija, nasprotno, metafora je naravna prvina jezika, ki ne zahteva nikakršne posebne obravnave oziroma nikakršnega posebnega kognitivnega procesa. Procesi, ki sodelujejo pri tvorjenju in dojemanju metafore, naravno vzniknejo iz delovanja kognitivnega sistema kot celote. Metafora je prava "valuta" misli. Tako bi o naravnem izvoru metafore govoril F. Nietzsche.
- *Trditev o osrednjosti metafore* je zgolj razširitev prve teze. Metafora ima središčni pomen pri delovanju tako jezika kot splošnih kognitivnih zmožnosti. Metafora je v samem korenu naših ustvarjalnih moči in ima ireduktibilno in nenadomestljivo spoznavno funkcijo. To je antiteza substitucijski teoriji meta-

fore in tezi o obrobnosti metafore. Med predstavniki ali simpatizerji te teze naj naštejemo I. Richardsa in M. Blacka.

- *Celoten jezik je metaforičen*. S to trditvijo zanikamo, da bi obstajal kakšen absoluten temelj dobesednega pomena v našem duhu, in dopuščamo pojavljanje metafore na vseh ravneh naše pojmovne in predstavne strukture. Toda, ali je smisel te trditve v našem zanikanju, da bi lahko kdajkoli izrekli resnični dobesedni stavek? Izkustvo nas uči, da lahko izrekamo resnično dobesedne trditve, sicer pa, kaj bi lahko izrekali s stavkom, kakršen je, na primer, "Kolo je v garaži"? Zdi se, da v tovrstnih stavkih uporabljamo besede v njihovem najbolj resničnem in običajnem smislu - "kolo" pomeni ravno kolo in "garaža" pomeni ravno garažo. Kakšne vrste koles in garaž pa nam služijo kot pojmi, ko razumemo tak stavek? Pri interpretaciji stavkov dejansko uporabljamo naše prototipične pojme kolesa in garaže. V klasični teoriji je pojmovna kategorija določena z nujnimi in zadostnimi lastnostmi, ki naj bi jih imeli vsi člani neke kategorije. Če naj bi neko stvar prišteli v kategorijo koles, potem mora ta stvar imeti vse nujne in zadostne lastnosti koles. Prototipska teorija se, nasprotno, opira na trditev, da obstajajo člani kategorije, ki imajo pri spoznavanju poseben pomen, namreč *prototipi*, ki so najboljši primer neke kategorije ali vrste. Obstajajo neki člani kategorije ali vrste, ki so za to kategorijo ali vrsto bolj reprezentativni kot drugi (na primer, slavček je za kategorijo *ptič* bolj reprezentativen kot piščanec ali pingvin). Utegne se zgoditi, da sicer nismo nikoli čutno izkusili takega prototipičnega kolesa v taki prototipični garaži, vendar lahko navzlic temu sklepamo, da je situacija fizično ustrezna oziroma resnična. To storimo tako, da se sklicujemo na dejanska izkustva nečesa, kar je imelo podobno obliko, velikost, težo, in je bilo spravljeno v podobni garaži. Tako tudi dojemanje očitno dobesedne trditve vključuje nekakšno pojmovno reinterpretacijo, v kateri novo situacijo ugledamo skozi leče preteklih situacij in izkustev. Torej se zdi, da tudi popolnoma dobesedna trditev zahteva nekakšno obliko sklepanja po analogiji, sklepanja, ki je sicer zaščitni znak figuralnosti. Zmožnost besede, uporabljene v njenem običajnem smislu, da podrobno določi posamezni pojem, ne smemo vzeti za temelj popolnoma dobesednega pomena. Kajti take pojme oblikujemo s pomočjo posebnih prototipov, ti pa so nastali na podlagi poslušalčevega subjektivnega izkustva sveta. Ne glede na to, kako resnična je neka trditev v običajnem, dobesednem pomenu besede, bo vselej obstajala neka prvina subjektivnosti, ki jo je mogoče preseči zgolj tako, da jo utemeljimo v preteklem izkustvu. Če sprejmemo tezo, da je mehanizem te utemeljitve isti kot mehanizem, ki se pokaže med interpretacijo metafore (kjer eno področje utemeljimo v drugem), potem je treba skleniti, da je ves jezik metaforičen. Glavna imena, ki bi se s tem strinjala, so G. Lakoff, S. Harnad, B. Indurkhya.
- *Trditev o figuralnem racionalizmu*. Filozofski racionalizem, v nasprotju z objektivizmom, ne zanima dejstvo, kako in v kolikšni meri naša vednost ustreza objektom in dogodkom realnega sveta, temveč kako ti dogodki in objekti ustrezajo našim že obstoječim vzorcem vednosti. Metafora je z racionalistične perspektive ne le bistvena prvina človekove komunikacije, ki služi tistim poj-

movnim področjem, za katera se izkaže, da imajo nezadostno razvit slovar, temveč tudi sredstvo za oblikovanje pojmovne strukture, organizacijo naših spominov, oblikovanje naših izkustev in interpretacijo naših čutov. Metafore so pojmovna očala, skozi katera gledamo na svet. Podobne teze bi zagovarjali avtorji, ki so našteti že v prejšnjem razdelku.

- *Trditev o figuralnem empirizmu*. Metafora nam dopušča, da en pojem ugledamo skozi leče drugega. Tako eno področje oblikujemo in razumemo v okviru drugega. Če pa zanikamo eksistenco dobesednega pomena oziroma dobesedne podlage in dopustimo, da metafora deluje na vseh ravneh pojmovne predstave, potem je treba nekatere metafore utemeljiti zunaj tega pojmovnega sistema, torej v čutnem izkustvu sveta. Tako se izognemo neskončnemu regresu - nekatere metafore morajo povezovati pojmovni sistem s čutnim izkustvom sveta. To so tako imenovane “temeljne metafore”. Trditev o figurativnem empirizmu je antiteza trditve o figurativnem racionalizmu, v kolikor poudarja vlogo zunanje realnosti in našega izkustva pri oblikovanju naše pojmovne strukture. Ravno metafora je tista, ki pomaga preseči to antitetičnost; metafora je gonilo dinamičnega kognitivnega sistema, v katerem čutno izkustvo razlagamo z obstajajočimi metaforami (racionalistični proces), nove metafore pa tvorimo za to, da bi zadovoljili reprezentacijske zahteve novega čutnega izkustva (empirični proces). Tudi v tem razdelku nastopajo ista imena kot v prejšnjih dveh.

- *Enciklopedija proti slovarju*. Dobesedni pomen kot absolutno merilo pomenske pravilnosti je sam v sebi definicijski in nefleksibilen. Če bi bil fleksibilen, bi dopuščali razne stopnje dobesednosti in tako zagovarjali nepretrgano, zvezno delitev med dobesednim in figurativnim izrazom. Če bi dobesednost modelirali na kontinuumu, potem bi se lahko znašli v situaciji, ko so eni izrazi bolj dobesedni od drugih ali ko so eni dobesedni izrazi bolj figurativni kot drugi. Taka obravnava zadeve bi spodkopala filozofsko potrebo za vzpostavitev dobesedne podlage oziroma kanoničnega pomena.

To kajpada pomeni, da je lahko le strogo definicijski vir vednosti primerni temelj ali zagotovilo za to dobesedno podlago. Če je beseda v slovarju dvoumna, je potem zapisana v primernem številu kontekstno nedvoumnih branj. V tem smislu so vsebine slovarja analitične, kajti idealni slovar, v nasprotju z enciklopedijo, pojasnjuje v okviru nujnih in zadostnih pogojev, ne pa s sporočanjem ali navajanjem primerov. Na primer, “samec” je v slovarju definiran kot “neporočen moški”. V nasprotju s slovarskim zapisom pa enciklopedija ponuja pravo bogastvo različnih informacij o samcih, in to tako, da ponuja primere (na primer, Brad Pitt pred nedavnim), medtem ko pojem umesti v njegovo pravo družbeno okolje (zahodna družba, večerje, bari za neporočene itn.). Slednje je v bistvu reprezentacija kolektivnega semantičnega spomina, medtem ko je dobesedni pomen sterilni izvleček semantičnih abstrakcij. Vnet zagovornik enciklopedične vednosti je U. Eco.

- *Trditev o sistematičnosti*. Metafora ni preprosto osamljen izbruh jezikovne duhovitosti, temveč vpogled v podstatno pojmovno strukturo nekega področja. Metafora je sistem pojmov, večfacetna produktivna shema, ki ponuja celo množico povezanih pogledov na taisto področje. Na primer, v metafori “Spol je politika” gledamo na odnose med spoloma kot na nekakšno obliko politič-

nega prizorišča, na katerem seksualnost postavlja dnevni red razprave, poleg tega pa gledamo na spola kot na nasprotujoči si politični stranki, ki imata različna družbena programa. Imeti mnenje o spolnosti pomeni znotraj tega sistema izražati glasovalne preference, medtem ko tradicionalna politična retorika postane jezik spolne ozaveščenosti: ženske so ugledane kot zatirane množice. Tako lahko ena sama metafora utemeljuje celotno družbeno gibanje in ustvari celo množico različnih analoških povezav (spol : stranka, ženske : zatirana množica itn.). Metafora je tako dobro ozemeljena, da mnogi sploh ne verjamejo, da gre v tem primeru zgolj za metaforo, ne pa za dobesedni opis dejstva. Tudi v tem razdelku lahko navedemo ime G. Lakoffa.

- *Trditev o spoznavni razsežnosti metafore*. Metafora je spoznavno sredstvo, s katerim razvijamo in utrjujemo naše pojmovne strukture. Metafora nam ne le dovoljuje, da govorimo o enem področju s pojmovnimi strukturami drugega, temveč tudi, da razumemo vzročni mehanizem šibko modeliranega področja v okviru vzročnih mehanizmov drugega, natačneje modeliranega področja. Zato se splača delovanje metafore na pojmovni ravni obravnavati neodvisno od njene rabe kot jezikovnega sredstva. Imena, ki sodijo v ta razdelek, so J. Carbonell, D. Gentner, K. Holyoak, P. Thagard.

Dualisti

V običajnem govoru bomo pogosto naleteli na izjavo, katere intendirani (nameravani) pomen se razlikuje od pomena izrazov, ki to izjavo tvorijo. Poslušalec domala hkrati dojame dve vrsti pomena: govorčev (intendirani) in jezikovni (stavčni ali konvencionalni) pomen. Pogosto sta relevantni obe vrsti pomena. Primer: Če izrečem stavek “Tu je toplo”, potem se jezikovni (stavčni) pomen nanaša na temperaturo prostora, v katerem trenutno sem. Ta pomen nekateri enačijo tudi z dobesednim pomenom. Ne glede na to, ali je stavčni pomen primeren v kontekstu stavka, pa polnega govorčevega pomena ni mogoče določiti brez dodatne informacije. Če je zgornja trditev (“Tu je toplo”) sprejemljiva v pogovornem kontekstu in govorec ni menil nič več kot to, da je v nekem prostoru toplo, potem se stavčni in govorčev pomen v tem primeru ujemata. Če pa se ta dva pomena ne ujemata, potem je govorec hotel pravzaprav povedati nekaj drugega - morda je hotel sporočiti zahtevo, da naj vendarle odprejo okna. Ravno to razhajanje med govorčevim in stavčnim pomenom pa naj bi bilo značilno za metafore. Prvi korak v razumevanju metafor naj bi bilo spoznanje, da je stavčni pomen v kontekstu izjave nekako “pomanjkljiv”. Osrednja točka te razlage metaforičnega pomena je domneva, da ima dobesedni, stavčni pomen brezpogojno prednost. Z drugimi besedami, poslušalci vselej tvorijo najprej dobesedni pomen, preden sploh začnejo razmišljati o kakem drugem pomenu. Izpeljava dobesednega pomena je vselej prvi korak pri določanju intendiranega govorčevega pomena. Drugi korak je potem ocena, ali je dobesedni pomen sprejemljiv v kontekstu. Če je sprejemljiv, potem poslušalec sprejme dobesedni pomen kot govorčev pomen. Ko dobesednega pomena v kontekstu ni mogoče sprejeti, se poslušalec mora odločiti, katero vrsto alternativnega pomena je imel govorec v mislih (metaforo, ironijo itn.). Dualisti so torej dobili ime zato, ker zahtevajo eksistenco tako dobesednega kot metaforičnega pomena,

obenem pa tudi menijo, da je razumevanje metafore zadeva dvostopenjskega procesa. Drugo vprašanje pa je, ali obstaja empirična evidenca, ki bi tako dvostopenjsko teorijo tudi potrjevala. O tem bomo, med drugim, govorili v eni izmed prihodnjih številk časopisa.[6]

Metaphor

The article consists of two parts. In the first part, we scrutinize two lexical definitions of metaphor. The notion underlying both definitions is the notion of similarity. Next, we analyze the similarity space (analogy, metaphor, mere similarity etc.): two things can be similar in view of properties or in view of relations (Gentner's model). The second part deals with rough classification of different theories of metaphor and representations of their basic statements. In our opinion, all theories can belong to one of the three sets: literal, figurative or dualistic.
Keywords: philosophy of language, metaphor, analogy, similarity, literal meaning.

[6]Zahvaljujem se Olgi Markič, ki je tekst prebrala pred objavo ter me opozorila na nekatere napake in pomanjkljivosti.